

Mukaddimetü'l-Edeb'de Duyu Fiilleri ve Semantik Rol Yapıları

Perception Verbs and Their Semantic Role Structures in Mukaddimetü'l-Edeb

Erol Kuyma

Doç. Dr., Hitit Üniversitesi

Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Çorum / Türkiye

e-posta erolkuyma@hitit.edu.tr

orcid 0000-0003-1074-9587

doi 10.54316/dilarastirmalari.1236835

Atıf

Citation

Kuyma, Erol (2023).
Mukaddimetü'l-Edeb'de
Duyu Fiilleri ve Semantik Rol
Yapıları. *Dil Araştırmaları*, 32:
75-90.

Başvuru

Submitted

16.01.2023

Revizyon

Revised

30.01.2023

Kabul

Accepted

02.03.2023

Çevrimiçi Yayın

Published Online

30.05.2023

Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş ve makalede intihal bulunmadığı teyit edilmiştir.

This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to be free of plagiarism.

Öz

Fiillerin cümlede yönetici konumunda yer alması onları anlamsal açıdan diğer sözcük kategorilerine göre daha kapsamlı ve yerine göre ayırt edici bir konuma taşımaktadır. Fiil anlamının oluşumunda diğer cümle unsurlarının katkısı bulunmakla birlikte fiilin anlam alanının da istem açısından cümle kuruluşuna ve anlatıma yansıyan bir etkisi söz konusudur. Bu açıdan bakıldığında fiil türüne ilişkin istem ve semantik rollere dayalı eş ve art zamanlı incelemeler geleneksel yaklaşımlara göre daha ayırt edici veriler sunmaktadır. Fiil sınıfları içerisinde anlam alanlarıyla müstakil bir yere sahip olan kategorilerden biri de duyu fiilleridir. Görme, işitme, tatma, koku alma ve dokunma ile ilgili fiilleri kapsayan duyu fiilleri dış dünyayı anlama, algılama ve ifade etme olan mental sürecin ilk aşamasını oluştururlar. Bu çalışmada *Mukaddimetü'l-Edeb*'de geçen duyu fiilleri, rol kuramı çerçevesinde incelenmiş, semantik rol yapıları tespit edilmeye çalışılmıştır. Semantik rol dizilişlerine göre yapılan sınıflandırmada duyu fiillerinin, anlam alanları ve gerçekleşme süreçleri doğrultusunda bir rol dağılımına sahip oldukları görülmektedir. Örneğin dokunma fiillerinin istem boşlukları genelde eden, etkilenen, konu ve araç rolleri ile; sözel fiil türü olan işitme duyu fiillerinin istem boşlukları ise söyleyen, alıcı ve mevzu rolleri ile tamamlanmaktadır. Fiillerin semantik rol yapıları ve gerçekleşme süreçleri anlam alanlarının ve anlam sınıflarının belirlenmesinde daha sistematik ve belirleyici bir nitelik göstermektedir **Anahtar Kelimeler:** Mukaddimetü'l-Edeb, duyu fiilleri, semantik roller, istem

ABSTRACT

The fact that the verbs are in the executive position in the sentence carries them to a more comprehensive and distinctive position in terms of semantics compared to other word categories. While other sentence

elements contribute to the formation of the verb meaning, the semantic field of the verb also has an effect that is reflected in the sentence construction and expression in terms of valence. From this point of view, synchronic and diachronic analyzes based on valence and semantic roles regarding the verb type present more distinctive data than traditional approaches. Perception verbs are one of the categories that have an distinct place among the verb classes in terms of their meaning areas. Perception verbs, which include verbs related to seeing, hearing, tasting, smelling and touching, form the first stage of the mental process of understanding, perceiving and expressing the outside world. In this study, the perception verbs in Mukaddimetü'l-Edeb were examined within the framework of role theory, and semantic role structures were tried to be determined. In the classification made according to semantic role structures, it is seen that they have a role distribution in terms of perception verbs, meaning areas and realization processes. For example, the valence gaps of touch perception verbs are usually filled with agent, patient, theme and instrument roles. The valence gaps of verbal verbs, which are verbal verb types, are completed with the roles of sayar, recipient and topic. The semantic role structures and realization processes of verbs, show a more systematic and determinative quality in determining meaning areas and meaning classes.

Keywords: Mukaddimetü'l-Edeb, perception verbs, semantic roles, valence

Giriş

Sözcüklerin söylemde yer alma biçimleri ve tümcesel anlama olan katkı düzeyi diğer dilsel unsurlarla kurduğu sentaktik ya da semantik ilişkilerle doğrudan alakalıdır. Tümce oluşturmada temel unsur olan fiiller de bu açıdan değerlendirildiğinde yapısal ya da tematik yönlerinin yanı sıra diğer dilsel unsurlarla kurduğu anlamsal münasebetleri ile de öne çıkmaktadırlar. Son zamanlarda mental fiillerin ağırlıkta olduğu semantik ya da tematik temelli çalışmalar¹ hariç Türkçede fiillere ilişkin kategorik yaklaşımların çoğunlukla yapısal (basit, türemiş, birleşik), içerik/nitelik (iş, oluş, hareket, kılış, durum vb.) ya da sözdizimsel (nesnesine-öznesine göre fiil çatıları) ölçütlere dayalı olduğu görülmektedir. Bu geleneksel yaklaşımların yanı sıra fiillerin anlam alanlarını ve diğer dilsel unsurlarla olan semantik ilişkilerini esas alan sınıflandırmalar, daha belirleyici ve kategorik sonuçlar elde edilmesine imkân verecektir.

Yıldız (2017: 338, 339), konuyla ilgili olarak Türkiye’de yapılan Türkçe fiil sınıflandırmalarının genelde yapı ağırlıklı olmasını Türkiye gramerciliğinin tarihî

¹ bk. M. Erdem (2004) *Türkmen Türkçesinde Mental Fiillerin İsteme Göre Anlam Değişmeleri*; Ö. Yaylagül (2005) *Türk Runik Harfli Metinlerde Mental Fiiller*; M. Erdem (2006), *Türkçede Gramatikal İlişkiler ve Anlamsal Roller*; K. Kamchybekova (2010) *Kırgız Türkçesinde Duyu Fiilleri*; S. Şahin (2012) *Türkmen Türkçesinde Mental Fiiller*; N. Doğan (2011) *Türkiye Türkçesi Fiillerinde İsteme Göre Anlam Değişiklikleri*; N. Doğan (2016) *İstem Sözlükleri ve Türkçe*; H. Yıldız (2016) *Eski Uygurcada Mental Fiiller*; Y. Türkdil (2013) *Anlam bilimi açısından Kazak Türkçesinde duyu fiilleri*; E. Hirik (2018) *Türkiye Türkçesinde Mental Fiiller*; S. Hirik (2018) *Rol Kuramı İle Fiillerin Anlambilimsel Kategorilerinin İlişkisi: İyi ve Kötü Prens Öyküsü Örneği*; K. Seçkin (2019) *Eski Türkçede Mental Fiiller*.

geleneğiyle ilişkilendirir ve fiillerin, kimi özelliklere bağlı olarak semantik, leksik sınıflandırmalara tabi olabileceği gibi, kılınış, çatı, içerik vb. yönlerden de sınıflandırılabilmesine dikkat çeker.

İstem çerçevelerine, dolayısıyla semantik rollere dayalı ölçütler, fiillerin anlambilimsel kategorilerinin belirlenmesi kadar bağlam içi kullanımlarla oluşan semantik değişimleri ve çok anlamlılığı da ilgilendiren bir yaklaşım şeklidir. Fiil sınıfları arasında gerçekleşen semantik geçişler, çok anlamlılık ve anlamsal değişimler, fiilin gerektirdiği istem/üye/katılımcı sayısı ve niteliği ile yakından ilgilidir. Fillmore (2006: 376), fiillerin sözdizimsel-anlamsal istem kalıplarının algı, nedensellik, hareket vb. anlamsal fiil türlerini belirlediğini; ancak bu yaklaşımın (a) ve (b) örneklerinde görüldüğü üzere *verilen* ile *gönderilen* arasında semantik bir benzerlik varmış gibi gösterdiğini bildirir:

(a) **Give it to Jonn** (*Onu John'a ver*)

(b) **Send it to Chicago** (*Onu Şikago'ya gönder*)

Mantıksal, sözdizimsel ve semantik istem çerçevelerine dayalı yapılacak sınıflandırmalar fiillerin anlam düzeylerini ve sözdiziminde diğer sözcüklerle birlikte yer alma şekillerini kategorize etmede daha ayırıcı bir özellik taşımaktadır. Fiillerin anlam alanları, dilin tarihsel süreçte geçirdiği evrelere göre bir takım değişikliklere uğrayabilmekte ya da fiil, tamamen farklı bir anlamsal kategoriye geçiş yapabilmektedir. Türkçenin de tarihi gelişimi ve bu süreçte münasebette olduğu kültürler ve diller göz önüne alınırsa dönemlere özgü anlama dayalı analizlerin önemi daha da öne çıkmaktadır.

Bu çalışmada, Mukaddimetü'l-Edeb'de (Yüce 1993) geçen duyu fiillerinin istem potansiyelleri ve semantik rol dağılımlarının tespiti amaçlanmıştır; rol kuramı çerçevesinde analiz edilen duyu fiilleri ile ilgili döneme özgü semantik nitelikler ortaya konmaya çalışılmıştır.

İncelemeye konu olan eser, Mukaddimetü'l-Edeb'in Harezmi Türkçesi ile tercümeli Şuşter nüshasıdır. Mahmud b. Ömer ez-Zamahşerî tarafından yazılan eser, Harezmi Türkçesi dil malzemeleri açısından zengin bir içeriğe sahiptir. *İsimler, fiiller, harfler, isim çekimi ve fiil çekimi* olmak üzere beş bölümden oluşan eserde diğer bölümlere kıyasla en geniş yer fiillere ayrılmıştır.

1. Mental Fiil Sınıfı ve Duyu Fiilleri

Söz varlığı üzerine yapılan araştırma ve incelemelerde fiil kategorisi önemli bir yere sahiptir. Çeşitli kıstaslara dayalı yapılan sınıflandırmalar neticesinde fiil türünün farklı başlıklarda ele alındığı pek çok yaklaşım söz konusudur. Bunlardan biri olan mental fiiller, fiillerin zihinsel süreçler açısından ele alındığı ve bu tür anlamsal içerikleri ile değerlendirildiği fiil sınıfıdır.

Dilbiliminin yanı sıra psikoloji, psikanaliz, nöroloji, nöropsikoloji, çocuk gelişimi, eğitim bilimleri, reklamcılık vb. pek çok alanla da bağlantılı olan mental fiiller (Yıldız 2018: 165), metne dayalı çözümlemelerde dil-düşünce ilişkisini göstermesi bakımından da önemli bir mahiyete sahiptir.

Mental fiiller; duyu organları ile harekete geçen algının zihinsel süreci etkilemesi sonucu çeşitli dönütleri de kapsayan, psikoloji temelli hareketleri ifade eden fiillerdir. Mental srec, sıralı olarak üç basamakta gerçekleşmektedir: Sürecin başını temsil eden “girdi” basamağı; sürecin ortasını temsil eden “işlem” basamağı ve sürecin sonunu temsil eden “ıktı” basamaklarıdır. Girdi basamağı, duyu fiillerini; işlem basamağı bilişsel fiilleri, çıktı basamağı ise duyu ve açıklama ifade eden fiilleri kapsamaktadır (E. Hirik 2018: 38). Temel anlamları yönüyle daha çok insana, kısmen de diğer canlılara özgü olan mental fiillerin eyleyeni kurgusal kuruluşlar hariç insan ya da hayvandır. Ancak kök hlindeki mental fiillerden türeyen diğer fiillerde sözdizimsel roller ve bunun yanı sıra anlam katılanları değişkenlik gösterebilir (Sarı 2019: 133).

Duyular tarafından gerçekleştirilen algılama işlemi, çevremizi anlamlandırmada mental sürecin temel basamaklarından biri olarak değerlendirilir. Ayrıca duyu fiilleri, anlam bakımından *istekli*, *isteksiz* ve hem *istekli hem de isteksiz* olarak ortaya çıkabilmektedir. *İstekli* yapılanlar, kişiler tarafından bilerek ve isteyerek gerçekleştirilenler; *istemsiz* olanlar ise isteklilik duymamasına rağmen gerçekleşen fiillerdir (Ayan ve Türkdil 2014: 26, 27). Deneyim ve izlenimlerin algı sürecine dâhil olabilmesi için duyulara ihtiyaç bulunmaktadır. Algı sürecinde bazen tek bazen de birden fazla duyu yer alabilmektedir.

Algı, duyu organları aracılığıyla nesne ve olaylara ait elde edilen izlenimlerin tanımlanmasıdır. Canlıların evreye uyum sağlayabilmesi ancak *alıcı srec*, *simgesel srec* ve *duygusal srec* şeklinde blmlenen algı srecleri ile mümkün olabilmektedir. Alıcı srec, alıcı sistemleri olan *görme duyusu*, *işitme duyusu*, *deri duyusu (dokunma)*, *kimyasal duyular (koku ve tat)*, ve *durum duyularından (hareket, hareketsizlik, denge)* oluşturmaktadır (Koptagel-İlal 2001: 19-23). Zihinsel işlem sürecinin ilk basamağı algılama, duyular aracılığı ile gerçekleşir. Zihinsel faaliyetler, duyularla başlar. İnsan sahip olduğu beş duyu yoluyla birtakım bilgilere ulaşır, çıkarımlarda ya da tahminlerde bulunur. Duyu fiilleri, zihn algılama sürecinin dildeki karşılığıdır (Hirik 2017: 58). Mental fiillerin girdi basamağını oluşturan ve literatürde algı/algılama fiilleri² olarak da adlandırılan duyu fiilleri, genel olarak *görme*, *işitme*, *koku alma*, *dokunma*, *tatma* şeklinde beş duyunun temel alındığı başlıklarda sınıflandırılmaktadır. Yıldız (2016: 360-417; 2018: 165), duyu fiillerine *denge fiilleri* başlığını da ekleyerek alt grupları ile birlikte; *göz fiilleri* (görme fiilleri, görünme fiilleri, bakma fiilleri, gözlem fiilleri, gözetme fiilleri, gösterme fiilleri); *kulak fiilleri* (işitme fiilleri, dinleme fiilleri); *tat fiilleri*; *burun fiilleri* (kokma fiilleri, koklama fiilleri); *temas fiilleri (dokunma fiilleri, sarma fiilleri, tutma fiilleri, vurma fiilleri)* başlıklarına yer verir.

Duyu fiilleri de, diğer fiillerde olduğu gibi sözdiziminde belirli istem potansiyeli ile hareket ederler. Bu istem çerçevesinde fiile bağlı unsurlar (katılımcı/ye) yine belirli semantik rollerle fiilin anlam alanına katkı sağlarlar.

² H. Yıldız (2018). *Atebetü'l-Hakayık'ta Algı Fiilleri*; S. Aslan Demir (2018). *Türkçede İşitme Algı Fiilleri ve Metaforik Anlam Genişlemesi*; İ. Sarı (2019). *Algı Fiillerinde ok Anlamlılık: gr- rneği*; F. zkan Kurt (2020). *Batı Türkçesinde algı fiilleri*.

2. İstem

Bir dil biriminin isteği veya gereksiniminin daha büyük bir birimdeki çeşitli yapılarla tamamlanması olan istem, aynı zamanda, bir tümcedeki adların, tümcede yönetici görevi ile yer alan eylem, ad, önad ya da ilgece bağlandığı durum işaretleyicilerini, sözdizimsel açıdan bulunduğu pozisyonu ve anlamsal olarak hangi “rol”ü yüklediğini de anlatan geniş bir terimdir (Ayдын Özkan, 2017: 184).

Anlamli dilsel yapıların oluşmasını sağlayan istem, bazı farklılıklar gösterse de tüm dillerde görülen dilbilimsel bir kavramdır. Türkiye’de yakın zamana kadar yapılan çalışmalarda “istem” konusu durum ekli tamlayıcılar veya fiil-tamlayıcı bağlamında ele alınmıştır.³ “İstem”i, nesnenin yükleme göre hallenmesi şeklinde tanımlayan Banguoğlu (2015: 386, 528), “istem” meselesine edat öbekleri ve fiillerdeki görünümü üzerinden bir açıklama getirir. Edat ve fiili “isteyen”; edatın bağlı olduğu unsuru ve fiile bağlı isimleri ise “istenen” şeklinde adlandırır. *Düşmana karşı* edat öbeğinde *karşı* edatı “isteyen”; *düşmana* sözcüğü ise *kime halindeki* “istenen”dir. Vardar (2002: 46) ise istemi “birleşim değeri” olarak adlandırır ve “eylemleri, bunlara bağımlı eyleyenlerin sayısına göre nitelendirme ve sınıflandırma ölçütü” şeklinde açıklar.

Fiilin istem potansiyeli, bağlantılı dilbilgisinin organik bir parçasıdır. Tesniere bu bakımdan istem dilbilgisinin de asıl kurucusu kabul edilebilir. İstem dilbilgisi Tesniere’den sonra büyük bir gelişme göstermiştir. Tesniere istemi fiillerin yönetebildiği eyleyenlerin sayısı ile sınırlandırır. Modern istem dilbilgisinde fiil, istem boşluklarının sadece sayısını değil aynı zamanda türü ya da sınıfını da belirler (Doğan 2011: 27). Tesniere (2015: 239), fiilin kendine bağlı eyleyenleri (üye/katılımcı) çekme özelliğini atomlara benzetir ve fiil istemini, *bir fiilin sahip olduğu bağların/ilişkilerin sayısı* olarak açıklar.

Özetle istem, fiil açısından ele alındığında; zorunlu tamlayıcılardan seçimli tamlayıcılara doğru genişleyen fiil merkezli bir ihtiyaçlar hiyerarşisidir denilebilir. Bu ihtiyaçlar fiilin anlam çerçevesine dâhil olan semantik rollerle somutlaşırlar. Fiilin anlam yükünü oluşturan bu üyeler bazı semantik rollerle fiile bağlanırlar. Semantik roller, durum dilbilgisi (case grammar) adı verilen kuramla gündeme gelir.

Durum dilbilgisi, C. J. Fillmore ve S. C. Dik gibi dilbilimcilerin durum ulamını öne çıkararak geliştirdikleri bir dilbilgisi yaklaşımıdır. Bu kurama göre eylem tümcenin temel kurucusu durumundadır. Bu nedenle tümce bir eylem ve bu eyleme durum ilişkileri ile bağlı ad dizileri olarak görülür. Durum dilbilgisi, dilbilgisi çalışmalarımda

³ T. Kahraman (1996). *Çağdaş Türkiye Türkçesindeki Fiillerin Durum Ekli Tamlayıcıları*; L. Karahan (1997). *Fiil Tamlayıcı İlişkisi Üzerine*; G. Sev (2001). *Etmek Fiiliyle Yapılan Birleşik Fiiller ve Tamlayıcılarla Kullanılışı*; M. Börekçi (2007). *Türkçede Durum Eklerinin İşlevsel Olarak Değerlendirilmesi Üzerine Bir Deneme*; Y. Kaya (2007). *Olmak Fiiliyle Yapılan Birleşik Fiiller ve Tamlayıcılarla Kullanılışı*; A. Demirez Güneri (2009). *Yeni Uygur ve Türkiye Türkçesinde Fiil-Tamlayıcı İlişkileri*; T. Dinar (2010). *Kül Tigin Abidesi ve Kutadgu Bilig’deki Ortak Fiillerin Tamlayıcı İlişkisi Açısından İncelenmesi*; S. Uysal (2010). *Nehcü'l-Feradis'te Kıl- Fiiliyle Yapılan Birleşik Fiiller ve Tamlayıcılarla Kullanılışı*; N. Arı (2010). *Harezmi Türkçesinde Birleşik Fiiller ve Durum Ekli Tamlayıcıları*; A. Özkan (2011). *Eski Anadolu Türkçesindeki Bazı Fiillerin Durum Ekli Tamlayıcıları ve Bu Tamlayıcılarda Zaman İçinde Görülen Değişiklikler*; E. Kuyma (2019). *İlk Kur'an Tercümelerinde Durum Ekli Tamlayıcılarla Genişletilen Birleşik Fiil Örnekleri*.

oldukça etkili olmuş ve işlevsel dilbilgisinin kuruluşuna öncülük etmiştir (Toklu 2015: 119-120). Durum dilbilgisinde eylemin gerektirdiği ad öbekleriyle derin yapıda bir anlam bağıntısı kurulduğu, geleneksel dilbilgisindeki belirtme, yönelme, kalma gibi durumların da derin yapıya ait anlamsal-sözdizimsel ilişkileri gösterdiği benimsenmektedir. Dolayısıyla geleneksel dilbilgisindeki özne, nesne gibi kavramlardan vazgeçilmiştir (Aksan 2006: 159, 160). Cümleyi, yükleme göre belirlenen anlamsal roller yönünden inceleyen durum dilbilgisinde, geleneksel dilbilgisindeki durum kavramı değiştirilerek eyleyici (agent), araç (instrumental), nesne (objective), deneyimci (experiencer), hedef (goal), kaynak (source) gibi çeşitli durumlar önerilir ve cümlede yer alan ögeler bu durumlara göre çözümlenir (Kerimoğlu 2016: 99). Bir eylemin aldığı tamamlayıcıların sayısı eylemin istemini oluşturur. Eylemin isteminin gerektirdiği yapılar katılan (actant) olarak adlandırılır ve eylem, katılanların yöneticisidir. Katılanlar yapısal, işlevsel, anlambilgisel ve sözlüksel özelliklerine göre veya zorunlu ve seçimlik niteliklerine göre sınıflandırılabilirler (Aydın Özkan 2017: 185). Bu çerçevede istem *mantıksal istem*, *sözdizimsel istem* ve *semantik (anlamsal) istem* şeklinde üç başlıkta değerlendirilmektedir.

Mantıksal istem, sözcüğe ait istem boşluklarının sayısal karşılığı olup bir fiilin doygunluğa ulaşabilmesi için gerekli zihinsel bileşenleri (Doğan 2011: 50, 51); *sözdizimsel istem*, sözcüğün mantıksal ve semantik istemlerin sözdizimindeki biçimsel görünümünü (Doğan 2011: 51; Aydın Özkan 2017: 187); *semantik (anlamsal) istem* ise sözlüksel yapının tamamlayıcılarının anlamsözdizimsel altkategorilere (semantotactic subcategories) göre belirlenmesini ifade eder (Aydın Özkan 2017: 186). Cümleden çıkarıldığında cümlenin dilbilgiselliğini bozan üyeler “zorunlu sözdizimsel istem”; fiilin açtığı istem boşluklarından olmasına rağmen yüzey yapıda cümlenin dilbilgisel olması için doldurulması gerekmeyen üyeler de “seçimli sözdizimsel istem” şeklinde adlandırılır (Doğan 2011: 53, 54). Anlatımın/iletişimin sağlanabilmesi, fiilin yeterli sayıda üye ile tamamlanarak tümcede yer almasına bağlıdır. Yüklemler unsurun istem potansiyeline bağlı olarak cümleyi oluşturan diğer üyeler/katılımcılar yükleme mantıksal, sözdizimsel ve anlamsal bir dizge içerisinde bulunurlar.

“Kerem, bilgisayarını okula götürdü” örneği üzerinden gösterilecek olursa;

Mantıksal isteme göre:	(x+y+z+fiil/yüklem) “götürdü ₃ ” fiilinin istem boşluğu 3 üye ile doldurulmuştur.
Semantik isteme/rollere göre:	EDEN + KONU + HEDEF + EYLEM
Sözdizimsel isteme göre:	(Özne/Belirtili nesne/ Yer tamlayıcısı/Yüklem) Kerem (götürdü), bilgisayar(+1) (götürdü) okul(+a) (götürdü). Her bir üye “götürdü” fiili ile istem çerçevesinde bir bağ kurar.

3. Semantik Roller

Semantik roller, sözdiziminde ve anlambilimde, yüklemi onun üyelerine/katılanlarına bağlayan anlamsal ilişkilerdir (Crystal 2008: 428). Anlamsal ilişkileri ifade etmek için yaygın olarak *semantik roller*, *durum rolleri*, *tematik roller* (sözlüksel-işlevsel dilbilgisi)

ve *teta rolleri* (yönetici ve bağlantılı dilbilgisi) gibi adlandırmalar kullanılmaktadır (Blake 2004: 63). Semantik roller, katılımcıların/üyelerin fiile bağlı olarak belirli bir durumda üstlendikleri rollerdir. Katılımcıların doğasında olan herhangi bir özelliği göstermezler. Diller, semantik rollerin kodlanması veya sınıflandırılması konusunda farklılık gösterebilirler (Velupillai 2012: 230). Rol ve istem kavramları, kelime kategorisinin yönetme potansiyelinin göstergeleridir. Yönetici etrafında gerçekleşen rollerin dağılımı için anlamsal bağ, sözdizimsel konumun belirlenmesi ve morfolojik uyumun gerçekleşmesi gerekmektedir (S. Hirik 2018: 128, 129).

Fiili merkeze alan “istem dilbilgisi” yaklaşımına göre cümleyi oluşturan unsurlar yüklemcil unsura bağlı olarak belirli semantik rollerle sözdiziminde yer alırlar. Görme duyu fiilleri sınıfında olan *bak-* ve *gör-* fiilleri aynı fiil sınıfında yer almalarına rağmen istem boşlukları farklı semantik rollerle doldurulabilmektedir. Bilinçli, istemli gerçekleşen *bak-* fiili “O, buluta baktı” cümlesinde EDEN + HEDEF + EYLEM şeklinde bir rol dağılımına sahipken bilinçsiz, istemsiz gerçekleşen *gör-* fiili “O, seni gördü” cümlesinde DENEYİMCİ + UYARICI + EYLEM şeklinde bir rol dizilişi göstermektedir.

Konuya ilişkin yapılan çalışmalarda belirli rol listelerine başvurulsa da genel manada kabul edilmiş ve tamamen ortak bir görüşü temsil eden başlıklar bulunmamaktadır. Bu nedenle semantik rollerin tespiti, içeriği, adlandırılması ve nelerden oluştuğu tartışmalı konulardan biri olarak değerlendirilmektedir. Uzun (2000: 104, 105, 106), bununla birlikte bu durumun dilbilgisinin temel sorunlarından biri olarak görülmediğine değinerek asıl önemli olanın, bir rolün ne olduğunun değil, bulunmasının önemine dikkat çeker ve anlambilimsel ölçütlerin bazı eylemlerin üyelerini belirlemede zayıf kaldığını belirtir. Örneğin “Ali çocuğa kitabı verdi” cümlesinde “çocuk” unsuru farklı okumalara göre eylemin yönelişi açısından HEDEF rolünü karşılarken eylemin sonucu açısından FAYDALANAN/YARARLANICI rolünü de temsil edebilmektedir.

Bugüne kadar yapılan sınıflandırmalardan farklı olarak Sebzecioğlu (2021: 1324, 1325)⁴, önerdiği “İlkörnek Temel Devindirici Rol Modeli”nde tek evrensel ve kalıtsal rolün DEVİNDİRİCİ rolü olduğunu ve ortada evrensel bir rol listesinden ziyade tek bir evrensel üst rolün olduğunu belirtir. Bütün dilleri kapsadığı düşünülen bir rol listesi üzerinde anlaşılabilirse bile, söz konusu evrensel listenin insan zihninde var olan DEVİNDİRİCİ rolüyle ilişkili olacağı için bu modelle çelişmeyeceğini öne sürer. Araştırmacıya göre insanlarda doğuştan devinim ile gelişen genetik DEVİNDİRİCİ rolü, Üretici Dilbilgisinde varsayılan Dil Edinim Aracı ile diğer rollerin dilbilgisi dizgesine yansımaları sağlamaktadır.

4. Yöntem ve Kuramsal Temel

Bu çalışmada, Mukaddimetü'l Edeb'in (Yüce 1993) dizin ve metin kısmı taranarak eserde geçen duyu fiilleri (*görme, dokunma, tatma, koku alma ve işitme*) tespit edilmiş ve elde edilen fiil örnekleri semantik rol dağılımına göre incelenmiştir. Eserden yapılan alıntılarda yer almayan ve fiillerin istem çerçeveleri doğrultusunda ihtiyaç duyduğu

⁴ bk. T. Sebzecioğlu (2021). *Konusal Roller Sınıflandırmasında İlkörnek Devindirici Rol Modeli*.

zorunlu üyeler, fiilin geçtiği metne parantez içerisinde ilave edilmiştir. Ancak alıntıların döneme özgü sözdizimsel yapıyı ve tercihleri göstermesi bakımından yapılan ilaveler EDEN, DENEYİMCİ ve SÖYLEYEN ile sınırlı tutulmuştur. rnek: (O)_[DENEYİMCİ] işitti” cümlesinde mantıksal isteme göre yer alan [DENEYİMCİ] rolündeki (O) ilave edilirken [UYARICI] rolündeki kimi/neyi üyeleri dâhil edilmemiştir. Çalışma, kuramsal olarak Durum dilbilgisi (Case grammar) ve Rol kuramına dayanmaktadır. Fiillerin istem çerçevesini oluşturan semantik rollere ait tanımlamalar Van Valin ve Lapolla (1997), Uzun (2000) ve Doğan’ın (2011) alışmalarından yola çıkılarak yapılmıştır.

Alıcı (<i>Recipient</i>):	İletişim fiillerinde söz aktarımının yapıldığı varlık ya da nesnenin alıcısıdır.
Araç (<i>Instrument</i>):	Eylemin gerçekleşmesinde araç ya da aracı olan unsur
Deneyimci (<i>Experiencer</i>):	Mental süreçleri (duyu, duygu ve biliş) deneyimleyen unsur.
Durum:	Genelde eylemle eş dizimli bulunan ve eylemin nasıl gerçekleştiğini gösteren unsur.
Eden (<i>Agent</i>):	Eylemi bilinçli olarak gerçekleştiren, gerçekleşme sürecinde etkisi olan unsur.
Etkilenen (<i>Patient</i>):	Eylemin etkisinde kalan, durum değişikliğine uğrayan varlık.
Hedef (<i>Destination</i>):	Eylemin yöneldiği taraf veya sonlandığı yer.
Kaynak (<i>Source</i>):	Bir durumun çıkış noktası, eylemin başlangıcı.
Konu (<i>Theme</i>):	Fiziksel bir değişikliğe maruz kalmadan devinimde bulunan, yer değiştiren unsur.
Mevzu (<i>Topic</i>):	Söyleme konu olan unsur.
Söyleyen:	Sözel fiil tiplerinin söyleme sürecini gerçekleştiren roldür. Doğan (2011: 74), Türkçede de bazı sözel fiillerin insan dışı varlıklara söyleyen rolünü yüklediğine dikkat çeker.
Uyarıcı (<i>Stimulus</i>):	Duyu ve duygu fiillerinde sürecin uyarıcısı.
Yer (<i>Location</i>):	Eylemin gerçekleştiği yer, konum, uzam.

5. Mukaddimetü’i-Edeb’de Geçen Duyu Fiilleri ve Semantik Rol Yapıları

5.1. Deneyimci + Fiil

İşitme duyusu: *eşit-*, *kulak tut-*

(O)_[DENEYİMCİ] işitti” 138/5

(O)_[DENEYİMCİ] kulak tutdı “Kulak verdi, dinledi.” 174/2

5.2. Deneyimci + Araç + Fiil

Dokunma duyusu: *isin-*

(O)_[DENEYİMCİ] isindi ton birle_[ARAÇ] “(O) giysi ile ısındı.” 207/8

5.3. Deneyimci + Durum + Fiil

İşitme duyusu: *tiņle-*

(O)_[DENEYİMCİ] ogurlayu_[DURUM] tiņledi “(O) gizlice dinledi.” 138/5

5.4. Deneyimci + Araç + Uyarıcı + Fiil

Görme duyusu: *kör-*

(O)_[DENEYİMCİ] közi_[ARAC] kördü anı_[UYARICI] “Onu gözüyle gördü.” 124/6

5.5. Eden + Fiil

Dokunma duyusu: *süsüş-*

Süsüşdi çoçlar_[EDEN] “Koçlar süsüştü.” 129/8

İşitme duyusu: *ğijla-, küldüre-, kükre-, öt-, sava-*

Sökel kögsi_[EDEN] ğijladı “Hastanın göğsü hırladı.” 226/1

Küldüredi kök_[EDEN] “Gök gürlledi.” 9/5

Kükredi kalık_[EDEN] “Gök gürlledi.” 9/5

Ötti balaban_[EDEN] “Kuş yavrusu öttü.” 228/4

(O)_[EDEN] savadı “(O) ses çıkardı.” 229/1

5.6. Eden + Eden + Fiil

Dokunma duyusu: *kuçuş-, kamçılaş-, doğuş-, sançış-, tokiş-, uruş-, yağalaş-, yumruklaş-, yañaklaş-*

(O)_[EDEN] kuçuştı anıñ birle_[EDEN] “(O) onunla kucaklaştı.” 117/1

(O)_[EDEN] kamçılaştı anıñ birle_[EDEN] “(O) onunla kamçılaştı.” 110/1

(O)_[EDEN] doğuştı anıñ birle_[EDEN] “(O) onunla dövüştü, savaştı.” 110/1

(O)_[EDEN] sançışdı kâfırlar birle_[EDEN] “(O) kâfırlarla savaştı, vuruştı.” 110/1

(O)_[EDEN] tokişdı ann birle_[EDEN] “(O) onunla dövüştü.” 125/4

(O)_[EDEN] uruşdı anıñ birle_[EDEN] “(O) onunla dövüştü, savaştı.” 108/2

(O)_[EDEN] yağalaştı anıñ birle_[EDEN] “(O) onunla yaka tutuştı.” 91/5

(O)_[EDEN] yumruklaştı anıñ birle_[EDEN] “(O) onunla yumruklaştı.” 119/4

(O)_[EDEN] yañaklaştı anıñ birle_[EDEN] “(O) onunla tokatlaştı.” 119/4

5.7. Eden + Etkilenen + Fiil

Görme duyusu: *yum-*

(O)_[EDEN] yumdı iki közüni_[ETKİLENEN] “(O) iki gözünü yumdu.” 79/1

Koku alma duyusu: *yıdla-*

(O)_[EDEN] yıdladı yelni_[ETKİLENEN] yā yıdıǵını_[ETKİLENEN] “Rüzgârı ya da kokuyu kokladı.” 181/1

İşitme duyusu: *iñret-*

(O)_[EDEN] iñretti yanı_[ETKİLENEN] “(O) yayı inletti.” 18/3

Tatma duyusu: *dat-, içriüş-, çayna-, sor-, yè-, kemür-*

- (O)_[EDEN] dattı ta'āmnı_[ETKİLENEN] “(O) yemeği tattı.” 180/3
- (Onlar)_[EDEN] içkü_[ETKİLENEN] içrüşdiler. “(Onlar) karşılıklı içki içtiler.” 206/5
- (O)_[EDEN] çaynap sordı kemükni_[ETKİLENEN] “(O) çığneyip emdi kemiği.” 183/2
- (O)_[EDEN] kemürdi süjüknı_[ETKİLENEN] “(O) kemiği kemirdi.” 183/2
- (O)_[EDEN] meyveni_[ETKİLENEN] yedi. “(O) meyveyi yedi.” 179/2
- Dokunma duyusu:** *çap-, tara-, kuç-, türtin-, tut-, ur-, yapuş-, yanç-, yumşak kıl-*
- (O)_[EDEN] çaptı iki eligini_[ETKİLENEN] “(O) iki elini çarptı.” 104/7
- (O)_[EDEN] başın_[ETKİLENEN] taradı “(O) başını taradı.” 178/3
- (O)_[EDEN] kuçdı anı_[ETKİLENEN] “(O) onu kucakladı.” 138/6
- (O)_[EDEN] hoş yıdığlığ_[ETKİLENEN] türtündi “(O) hoş koku süründü.” 170/3
- (O)_[EDEN] anığ yakasın_[ETKİLENEN] tuttu “(O) onun yakasını tuttu.” 91/5
- (O)_[EDEN] urdı aņa_[ETKİLENEN] taķı şışurdu “(O) ona vurdu ve şışırdı.” 96/5
- (O)_[EDEN] yapuştı anığ elüginge_[ETKİLENEN] “(O) onun eline yapıştı.” 85/4
- (O)_[EDEN] yançdı başlarını_[ETKİLENEN] “(O) başlarını ezdi, dövdü.” 70/1
- (O)_[EDEN] yumşak kıldı töşekni_[ETKİLENEN] “(O) döşeği yumuşattı.” 71/6

5.8. Eden + Araç + Fiil

- Dokunma duyusu:** *sürtin-, sürin-, kaşın-, savun-, silin-, yelpin-*
- (O)_[EDEN] sürtündi isig suwda_[ARAÇ] “(O) sıcak suda sürtündü/ovalandı.” 177/5
- (O)_[EDEN] süriindi yığaç birle_[ARAÇ] “(O) ağaca süriindi/ağaçla sürttü.” 183/5
- (O)_[EDEN] kaşındı yığaç birle_[ARAÇ] “(O) ağaçla kaşındı.” 183/5
- (O)_[EDEN] savundu suw birle_[ARAÇ] “(O) su ile serinledi.” 169/1
- (O)_[EDEN] silindi yağlık birle_[ARAÇ] “(O) mendille silindi.” 178/8
- (O)_[EDEN] yelpindi yelpise birle_[ARAÇ] “(O) yelpaze ile serinledi.” 186/7

5.9. Eden + Hedef + Fiil

- Görme duyusu:** *köz kemiş-, közdemci bol-*
- (O)_[EDEN] köz kemişü turdı aņa_[HEDEF] “(O) ona göz gezdendirip durdu.” 114/7
- (O)_[EDEN] közdemci boldı anığ üze_[HEDEF] “(O) onu gözetledi, ona gözcülük etti.” 62/8
- Dokunma duyusu:** *öp-, tayan-*
- (O)_[EDEN] öpdı taşnı_[HEDEF] “(O) taşı öptü.” 141/7
- (O)_[EDEN] tayandı tayaķęa_[HEDEF] “(O) bastona, değneğe dayandı.” 184/4

5.10. Eden + Konu + Fiil**Dokunma duyusu:** *kap-, yastan-*(O)_[EDEN] kaptı anı_[KONU] “(O) onu kaptı.” 137/1(O)_[EDEN] yastandı elini_[KONU] “(O) elini yaslandı.” 184/7**5.11. Eden + Durum + Fiil****Görme duyusu:** *bakış-*(Onlar)_[EDEN] köz ucu birle_[DURUM] bakışdılar “(Onlar) göz ucuyla bakıştılar.” 197/7**İşitme duyusu:** *kıkr-*(O)_[EDEN] katıgı_[DURUM] kıkırdı, “(O) çokça bağırdı.” 97/5**5.12. Eden + Uyarıcı + Fiil****Görme duyusu:** *kizle-, yaşur-, ört-, aç-, yaş-*(O)_[EDEN] kızledi anı_[UYARICI] “(O) onu gizledi.” 131/8(O)_[EDEN] yaşurdu anı_[UYARICI], örtü anı_[UYARICI] yâ açtı “(O) onu gizledi, örttü.” 58/8(O)_[EDEN] yüzün_[UYARICI] yaştı “(O) yüzünü örttü, gizledi.” 180/8**5.13. Eden + Kaynak + Fiil****Dokunma duyusu:** *awuçla-*(O)_[EDEN] awuçladı suwdın_[KAYNAK] “(O) sudan avuçladı.” 137/6**5.14. Eden + Deneyimci + Fiil****Görme duyusu:** *körgüz-*(O)_[EDEN] körküzdi aña_[DENEYİMCİ] “(O) ona gösterdi.” 72/2**5.15. Eden + Durum + Hedef + Fiil****Görme duyusu:** *bak-*(O)_[EDEN] çındaru_[DURUM] bakdı aña_[HEDEF] “Ona dikkatlice baktı” 82/8**5.16. Eden + Durum + Etkilenen + Fiil****Dokunma duyusu:** *yapşun-*(O)_[EDEN] berk_[DURUM] yapşundı aña_[ETKİLENEN] “(O) ona sıkıca tutundu” 213/5**Tatma duyusu:** *iç-*(O)_[EDEN] opa_[DURUM] içdi şörbânı_[ETKİLENEN] “çorbayı höpürdeterek içti” 150/5**5.17. Eden + Konu + Hedef + Fiil****Dokunma duyusu:** *tegür-, tayandur-*(O)_[EDEN] el ayak_[KONU] tegürdi tişige_[HEDEF] “(O) kadına el ayak değirdi.” 58/1

(O)_[EDEN] tayandurdı arkasını_[KONU] tamğa_[HEDEF] “(O) arkasını dama dayandırdı.” 10/1

5.18. Eden + Etkilenen + Araç + Fiil

Dokunma duyusu: *batur-, il-, isit-, savut-, sil-, bulga-*

(O)_[EDEN] baturdı aña_[ETKİLENEN] tırnaklarını_[ARAÇ] “(O) tırnaklarını ona batırdı.” 5/8

(O)_[EDEN] ildi aña_[ETKİLENEN] kınğaklarını_[ARAÇ] “(O) tırnaklarını ona batırdı.” 5/8

(O)_[EDEN] isitdi kendü özin_[ETKİLENEN] ton birle_[ARAÇ] “(O) kendisini giysi ile ısıttı.” 207/8

(O)_[EDEN] özini_[ETKİLENEN] savutdı suw birle_[ARAÇ] “(O) kendini su ile serinletti.” 169/1

(O)_[EDEN] eligin_[ARAÇ] sildi iş destârınğa_[ETKİLENEN] “(O) elini havluya/mendile sildi” 178/8

(O)_[EDEN] bulğadı anı_[ETKİLENEN] yıpar birle_[ARAÇ] “(O) onu miske buladı” 70/2

5.19. Eden + Etkilenen + Hedef + Fiil

Dokunma duyusu: *türt-*

(O)_[EDEN] hoş yıdıǵlıǵ ot_[ETKİLENEN] türtti aña_[HEDEF] “(O) ona hoş kokulu ot sürdü” 83/3

(O)_[EDEN] yıpar_[ETKİLENEN] sürtdi aña_[HEDEF] “(O) ona misk sürdü” 70/2

5.20. Eden + Etkilenen + Eden + Fiil

Dokunma duyusu: *tutuş-*

(O)_[EDEN] elig_[ETKİLENEN] tutuştı anıñ birle_[EDEN] “(O) onunla el tutuştu” 109/6

Tatma duyusu: *içiş-*

(O)_[EDEN] içkü_[ETKİLENEN] içdi anıñ birle_[EDEN] “onunla içecek içtiler” 108/4

5.21. Eden + Deneyimci + Uyarıcı + Fiil

Görme duyusu: *körgüt-*

(O)_[EDEN] körgütti itge_[DENEYİMCİ] etmekni_[UYARICI] “köpeğe ekmeği gösterdi” 98/1

Tatma duyusu: *tatur-*

(O)_[EDEN] taturdı aña_[DENEYİMCİ] nêmeni_[UYARICI] “ona nesneyi tattırdı” 49/5

Koku alma duyusu: *yıdlat-*

(O)_[EDEN] yıdlattı aña_[DENEYİMCİ] yıdıǵlıǵ otnı_[UYARICI] “Ona kokulu otu koklattı.” 39/8

5.22. Etkilenen + Fiil

Görme duyusu: *körnez bol-*

Körnez boldı bir közi_[ETKİLENEN] “Bir gözü görmez oldu, kör oldu” 163/4

Koku alma duyusu: *çürü-, sası-, yemilci-, yıdlan-*

Çürüdi et_[ETKİLENER] “Et kokuştı, çürüdü.” 46/5

Sasıldı et_[ETKİLENER] “Et kokuştı.” 34/7

Yemilcidi et_[ETKİLENER] , “et çürüdü, koktu. 35/3

Yıdlandı et_[ETKİLENER] “et kokuştı, koktu.” 46/5

5.23. Etkilenen + Yer + Fiil

Tat alma duyusu: *süçüg bol-*

Süçüg boldı nêrse_[ETKİLENER] ağzı içinde_[YER] “Nesne ağzında tatlandı” 223/7

5.24. Söyleyen + Fiil

İşitme duyusu: *bañla-, çaķırış-, çoğaş-, ün et-, ün kıl-*

Bañladı mü'eżzin_[SÖYLEYEN] “Müezzin çaķırdı.” 89/5

(Onlar)_[SÖYLEYEN] çaķırıştılar “(Onlar) bañrıştılar.” 129/8

(Onlar)_[SÖYLEYEN] çoğaştılar “Bağırıp çaķırıştılar.” 200/3

(O)_[SÖYLEYEN] ün etti “(O) seslendi” 97/5

(O)_[SÖYLEYEN] ün kıldı ” (O) seslendi” 229/1

5.25. Söyleyen + Alıcı + Fiil

İşitme duyusu: *ırla-, ırlayü bêr-, üykür-, ünde-*

(O)_[SÖYLEYEN] ırladı aña_[ALICI] “(O) ona şarkı söyledi” 107/1

(O)_[SÖYLEYEN] ırlayü bêrdi aña_[ALICI] “(O) ona şarkı söyleyivedi” 107/1

(O)_[SÖYLEYEN] üykürdi anlar üze_[ALICI] “(O) onlara haykırdı” 3/6

(O)_[SÖYLEYEN] ündedi itni_[ALICI] ” (O) iti çaķırdı” 60/6

5.26. Söyleyen + Alıcı + Mevzu + Fiil

İşitme duyusu: *êşittür-*

(O)_[SÖYLEYEN] êşittürdi aña_[ALICI] ol nerseni_[MEVZU] “(O) ona o şeyi işittirdi” 20/5

5.27. Uyarıcı + Fiil

Görme duyusu: *körtül-, yaru-, açıl-*

Körüldi yañı ay_[UYARICI] “yeni ay görüldü” 39/6

Tañ_[UYARICI] yarudı “Tan aydınlandı” 155/3

Açıldı tañ_[UYARICI] “Tan aydınlandı, açıldı” 155/3

5.28. Eden/Uyarıcı + Deneyimci + Fiil

Görme duyusu: *körün-, yaşın-, örtül-, kızlen-*

(O)_[EDEN/UYARICI] köründi aña_[DENEYİMCİ] “(O) ona görüldü” 204/8

(O)_[EDEN/UYARICI] yaşındı andın_[DENEYİMCİ], kizlendi, örtüldü “(O) ondan gizlendi”
151/4

Sonuç ve Bulgular

Fiiller, sözdiziminde istem çerçeveleri ve buna bağlı diğer unsurlarla (adlar, söz öbekleri) kurdukları anlamsal bağlarla yer alırlar. Cümlede yönetici konumundaki fiilin istem boşluklarını belirli semantik rollerle dolduran unsurlar, öncelikle fiilin anlam alanını ve bu doğrultuda cümle anlamını da belirlemiş olurlar. Bu nedenle istem çerçeveleri ve semantik roller bağlamında yapılacak anlama dayalı fiil sınıflandırmaları daha ayırt edici sonuçlar ortaya koymaktadır. Ayrıca istem ve semantik rollere dayalı analizler Türkçenin öğretilimi, söz varlığı incelemeleri ve çok anlamlılık gibi konu ve başlıklar için de farklı yaklaşımlara zemin oluşturacak veriler sunmaktadır. Mental fiiller sınıfında yer alan duyu fiilleri, dillerin söz varlığı içerisinde mental sürecin ilk aşamasını temsil etmeleri ve anlamsal yönleri ile müstakil bir inceleme alanı özelliği taşımaktadır. Türk dilinin tarihi metinlerinde yapılacak ve sonraki dönemleri de kapsayacak art zamanlı incelemeler, fiil sınıfları ve fiillerin anlam alanları ile ilgili daha somut bilgilere ulaşılmasını sağlayacaktır.

Mukaddimetü'l-Edeb'in Harezmi Türkçesi ile tercümeli şuşter nüshası tarihi sözlükler içerisinde fiiller açasından önemli bir yere sahiptir. Bu doğrultuda eserden hareketle duyu fiilleri ve semantik roller üzerine yapılan incelemede şu tespitlere ulaşılmıştır:

1. Eserden elde edilen duyu fiilleri 28 farklı semantik rol dizisinde yer almaktadır. Yapılan incelemede duyu fiillerinin anlam alanları doğrultusunda bir rol dağılımına sahip oldukları görülmektedir. Ulaşılan örnekler içerisinde sayı bakımından çoğunluğu dokunma fiilleri oluşturmaktadır.

Dokunma duyu fiilleri	<i>awuçla-, batur-, bulga-, çap-, dokuş-, il-, isin-, isit-, kamçılaş-, kap-, kaşın-, kuç-, kuçuş-, öp-, sançış-, savun-, savut-, sil-, silin-, sürin-, sürt-, sürtin-, süsüş-, tara-, tayan-, tayandur-, tegür-, tokış, tut-, tutuş, türt-, türtin-, ur-, uruş-, yağalaş-, yanç-, yanaklaş-, yapşun-, yapuş-, yastan-, yelpin-, yumruklaş-, yumşak kıl-</i>
Görme duyu fiilleri	<i>aç-, açıl-, bak-, bakış-, kizle-, kizlen-, kör-, körgüt-, körgüz-, körnez bol-, körül-, körün-, köz kemiş-, közdemci bol-, ört-, örtül-, yaru-, yaş-, yaşın-, yaşur-, yum-</i>
İşitme duyu fiilleri	<i>banla-, çakırış-, çoğaş-, eřit-, eşittür-, ğijla-, ırla-, ırlayu bër-, işret-, kıķır-, kulak tut, kükre-, küldüre-, öt-, sava-, tiņle-, ün et-, ün kıl-, ünde-, üykür-</i>
Tatma duyu fiilleri	<i>çayna-, dat-, iç-, içiş-, içriş-, sor-, süçüğ bol-, ye-, kemür-</i>
Koku alma duyu fiilleri	<i>çürü-, sası-, yemilci-, yıdla-, yıdlat-, yıdlan-</i>

2. Görme duyu fiilleri, 28 semantik rol yapısından 11'inde yer almakta olup istem boşlukları gerçekteleme sürecine uygun olarak *eden*, *deneyimci* ve *uyarıcı* rolleri ile doldurulmuştur.

3. Dokunma duyu fiilleri 11 farklı semantik rol yapısında yer almıştır. Bu rol dağılımlarından “Eden + Eden + Eylem”; “Eden + Araç + Eylem”; “Eden + Konu + Eylem”; “Eden + Konu + Hedef + Eylem”; “Eden + Etkilenen + Araç + Eylem” yapılarının tamamı dokunma fiillerinden oluşurken “Eden + Etkilenen + Eylem” yapısındaki 19 duyu fiilinin 10’u dokunma fiillerinden oluşmaktadır. Dokunma fiillerinin gerçekleşme sürecine uygun olarak istem boşluklarının genelde *eden*, *etkilenen*, *konu* ve *araç* rolleri ile doldurulduğu görülmektedir.
4. Sözel fiil türü olan iştme duyu fiillerinin istem boşlukları, anlam alanına uygun olarak *söyleyen*, *alıcı mevzu* rolleri ile tamamlanmıştır.
5. Anlam alanına ve gerçekleşme sürecine bağlı olarak koku alma duyu fiillerinin istem boşluklarını dolduran üyeler *etkilenen*, *deneyimci* ve *uyarıcı* rollerinden oluşmuştur.
6. Tatma duyu fiillerinin 6’sı (*dat-*, *içrüş-*, *sor-*, *çayna-*, *yè-*, *kemür-*) “Eden + Etkilenen + Eylem” dizilişindeki rol yapısında yer almıştır. Diğerleri *süçüg bol-* fiili “Etkilenen + Yer + Eylem”; *tatur-* fiili “Eden + Deneyimci + Uyarıcı + Eylem”; *içiş-* fiili “Eden + Etkilenen + Eden + Eylem”; *iç-* fiili “Eden + Durum + Etkilenen + Eylem” şeklinde bir rol dağılımı göstermektedir. Genelinde ise *eden* ve *etkilenen* rolleri öne çıkmaktadır.
7. Eserde geçen duyu fiillerinin istem boşlukları yoğunluklarına göre şu rollerden meydana gelmiştir: Eden (20), Etkilenen (7), Deneyimci (7), Araç (4), Durum (4), Hedef (4), Uyarıcı (3), Söyleyen (3), Alıcı (2), Konu (2), Mevzu (1), Yer (1), Kaynak (1).

Kaynakça

- AKSAN, Doğan (2006). *Anlambilim*. Ankara: Engin Yayınevi.
- AYAN Ekrem; Türkdil Yakup (2014). “Anlam Bilimi Açısından Kazak Türkçesinde Görme Duyu Fiilleri”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7/35: 26-41.
- AYDIN ÖZKAN, Işıl (2017). “Türkçede İstemi Arttıran Biçimbilgisel Kategoriler”. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 60: 183-195.
- BANGUOĞLU, Tahsin (2015). *Türkçenin Grameri*, Ankara: TDK.
- BLAKE, J. Barry (2004). *Case*. United Kingdom /Cambridge: Cambridge University Press.
- CRYSTAL, David (2008). *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. Malden/USA: Blackwell Publishing.
- DOĞAN, Nuh (2011). *Türkiye Türkçesi Fiillerinde İsteme Göre Anlam Değişiklikleri* (Doktora Tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun.
- FİLLMORE, Charles (2006). “Frame Semantics”. *Cognitive Linguistics: Basic Readings* (Edt. D. Geeraerts). Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 373-400.
- HİRİK, Erkan (2017). “Türkiye Türkçesi Duyu Fiillerinde Anlam ve Kelime Sıklığı İlişkisi”. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 41: 53-74.
- HİRİK, Erkan (2018). *Türkiye Türkçesinde Mental Fiiller*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- HİRİK, Seçil (2018). “Rol Kuramı İle Fiillerin Anlambilimsel Kategorilerinin İlişkisi: İyi Ve Kötü Prens Öyküsü Örneği”. *Türkbilgi*, 35: 125-142.
- KERİMOĞLU, Caner (2016). *Genel Dilbilime Giriş*. Ankara: Pegem Akademi.
- KOPTAGEL İLAL, Günsel (2001). *Davranış Bilimleri, Tıpsal Psikoloji*. Ankara: Nobel Tıp Kitabevi.
- SARI, İsa (2019). “Algı Fiillerinde Çok Anlamlılık: gör- Örneği”. *Algı'ya Dair* (Edt. E. Kuyma-A. Nazlı). İstanbul: Kesit Yayınları, 129-160.
- TESNIERE, Lucien (2015). *Elements of Structural Syntax*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

- TOKLU, Mehmet Osman (2015). *Dilbilime Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- SEBZECİOĞLU Turgay (2021). “Konusal Roller Sınıflandırmasında İlkörnek Devindirici Rol Modeli”. *ATLAS Journal International Refereed Journal On Social Sciences*, 37: 1312-1331
- UZUN, Nadir Engin (2000). *Ana Çizgileriyle Evrensel Dilbilgisi ve Türkçe*. İstanbul: Multilingual.
- VAN VALIN, JR. Robert D.; LAPOLLA, Randy J. (1997). *Syntax: Structure, Meaning and Function*. Cambridge: Cambridge University.
- VARDAR, Berke (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual.
- VELUPILLAI, Viveka (2012). *An Introduction to Linguistic Typology*. Philadelphia/USA: John Benjamins Publishing Company.
- YILDIZ, Hüseyin (2016). *Eski Uygurcada Mental Fiiller* (Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- YILDIZ, Hüseyin (2017). “Türk Dilinde Fiillerin Semantik Sınıflandırılması Problemi”. *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, Prof. Dr. İsmail Hakkı Aksoyak Adına Tebdiz Özel Sayısı, 337-362.
- YILDIZ, Hüseyin (2018). “Atebetü'l-Hakayık'ta Algı Fiilleri”. *Karadeniz Araştırmaları*, XV/60: 163-181.
- YÜCE, Nuri (Haz.) (1993). *Mukaddimetü'l-Edeb. Hıvârizm Türkçesi ile Tercümelî Şuşter Nüshası, Giriş, Dil Özellikleri, Metin, Indeks*. Ankara: TDK